

HERÉNY

Határőrtelepülések a gyepün és gyepuelvén

Az avar birodalom határterülete volt a Dunától délre az Enns és a Rába, illetve a Mura által bezárt territorium. Az avarok behódolása után ugyanez a terület frank határsávvá lett. A különbség csupán az, hogy ez a vidék az avaroknak a nyugati frankoknak keleti határterülete volt. /1/

895-ben a magyarok a Dunától keletre és délre eső területeket, majd 900-ban a Dunántúlt foglalták el. A Dunától nyugati részén a magyar határvédelem gyepuje nagyjából a Duna, Dráva, Mura, Kusenitz, Lapincs, Lajta, Fischau által bezárt részen volt. /2/ Keleten Rába, Zala.

A gyepü előtt volt a gyepelve, a gyepü től keletre pedig a mélységben tagozott határvédelmi rendszer. Ez nagyjából Lód/Lövöd/ és Herend táján végződött. /3/

A nyugati határ védelme kezdetben a harkák törzsére hárult. /Tétény, Bogát, Kál, Bulcsu/ A törzs szállása a Dunától délre a Balatonig, illetve a későbbi Moson, Sopron, Vas és Zala megyék területére terjedt ki. /4/ 900-907 között már bizonyára voltak szállásaik.

907 után, amikor a magyarok a németeken nagy győzelmet arattak a magyar határ az Ennsig tolták ki. A gyepüként már említett területen három jól megkülönböztethető részt kell kiemelnünk. A középső része az Őrség/A Rábától északra Ujvár és Borostyán között, a Rábától délre Zala folyó és Muraszombat közötti terület el az Őrség, később Alsó és Felső Őrség/ Ehhez csatlakozott Zalaiban Hetés és Göcsej határőrnépe. Mind az Őrség, mind pedig a Hetés és Göcsej népe- mai ismereteink szerint- székely lehett. Északon viszont a Lajta, Fischau, Duna, Rába, Répce közötti részen főleg besenyő határőrket találunk. Eme előretolt gyepü től keletre volt a besenyő Rábaköz, melynek külön határőrszervezete volt. /5/

A gyepü nyugati határától nyugatra egészen az Ennsig húzódott a gyepelve. /6/

Az őrszolgálatot mind a gyepün, mind pedig a gyepelven a harkák seregének őrfunkcióval megbízott tagjai látták el. A harkák erre a nem vasélytelen szolgálatra főleg a csatlakozott népeket vették igénybe, vezetésüket pedig a kíséreti tagoknak engedték át. Külön őrintézmény ebben a korban még nem létezett, de a Kend, Székely, majd Herény törzstörödékek határra telepítésével megindult az őrség intézményének a kialakulása. 955-ig azonban a harkák seregének őrszolgálatával kell számolnunk. /7/

Az örök/lövők/egyrészt járőrözéssel, megfigyeléssel foglalkoztak, illetve a lövők/nyilasok/ feladata az ellenség nyugtalanítása, előremenetelének akadályozása volt. /8/

Az örök és lövők első településeiket a folyók mentén találjuk. Ritkán fordult elő, hogy hegyen települtek volna le./Hochstrass/ Okleveles adatok bizonyítják, hogy Zala- és Kerkaörök voltak még a 13. században is. Valószínűleg voltak Pinkaörök, Rábaörök, Répceörök, Muraörök stb. is. A 10. századra vonatkozólag azonban nagyon kevés írásbeli anyaggal rendelkezünk, sőt archeológiai anyagunk sem kielégítő, így csak a névtan topografikus/komplex/alkalmazásával tudnk ebben a korban az örök/lövök/településeiről megközelítően hű képet adni./9//Az adequat helynevek térképrevitele/

A helynevek között haszonnal értékeljük az őrzelleget, az etnikumot, a gyepterendzést, a foglalkozást és a méltóságot jelentő neveket.

Őrzellege helyneveink a Lóvér, Lóvó, Őr, Strázsa és Vitéz, etnikumot tükröző helynevek Avar, Besenyő, Berény, Herény, Káliz, Kékkand, Kazár, Alar/olar/, Nyék, Szabar, Székely, Tolmács, Zsidó, gyeptere utaló helynevek a Baran, Csátár, Cseke, Gáta, Glasar, Gödör, Gyepös, Gyepu, Hagensdorf, Hochstrass, Kapu, Kecel, Röjtök, Sárluk, Szék, foglalkozást jelentő helynevek a Csátár, Hodos, Mecsér, Nyulas, Rednek, Szatócs, Verő, méltóságot jelző helynév a Mér./Kukmér, Méren, Szatmér//10/

A gyeptervén ehhez járulnak Kolon és Kölpény etnikumnevek, a határövezetre utaló Marchia Wangariorum, a Németkapu, valamint az Unger-Ungarral összekötött helynevek./11/

A gyepu északi részén/a későbbi Moson vármegye területén/a Fertő és a Hanság mocsaras, így védett területén egészen a Dunáig Lever, Strass/Hegyeshalom/, Vitéz, Besenye, Gáta, Sárluk, Mecsér, Nyulas, és Méra őrfalvak regisztrálhatók./12/Ettől nyugatra/a későbbi Sopron megye területén/a Lajta mentén találjuk Őrpondányt, Csekét, Röjtökört, Besenyőt és Herényt, a Fertőtől délre, délnyugatra Lóvért, Vitézt, Gödört, Nyéket, a Fertőtől nyugatra Lóvót és Székét, a Répce melléken Barant, Röjtököt, Szakát, Lóvót, Hochstrassot, Zsidányt, Szakonyt, Szoport. Csátár, Kapu, Kecel, Sobor viszont már a besenyőtelepítésű Rőbaközben található./12/

Az Őrség őrtelepei így következnek. A Rábától északra eső őrtelepülések közül a Pinka mellett vannak Alsóőr, Felsőőr, Herényőr, Méren, Csátár, Peszony, Cseke, Gyepufuzes, két Lóvó, a Lapinos mellett Kecel és Lődös, a Kisszék patak partján Felsőlővő, Alsólővő, Kendszék, Sziget, a Tauka mellett Méren, a Szabar patak partján Szabar, Csajta, a Strém mellett Őr/Rauchwart/, Tobaj, Hagensdorf, Glasar, a Nagyszék patak mentén Kukmér, Gödörfő, a Lanptak mentén Gödör./13/

A Rábától délre a Lugos patak mellett Lug, a Zala patak mentén Zalafő, Nagyrákos, Pankasz, Szatmér, Kisrákos, a Kis-Kerka mellett Dal, Hodos, Bukkalja, Szomorocz, Kerca, Kerka, Szatta,

a Velemér patak partján Velemér, a Döbör/Dobra/patak mellett Alsóstrázsa, Felsőstrázsa, Dobra, a Lendva patak mellett Szotina, Lendva, a Mura térségében Tótlak, Belmura, Németkapu, Redege./14/

A gyepu déli része a Lendva és a Zala folyók közé esik. A Zala folyó térségében találjuk Lövöt, Berendet, Gyepüt, Besenyőt, Csatárt, Vörüt, Gyepöst Cskét, Bárándot és Szabart, Hetés és Göcsej területén a Kebele, Kerka, Cserta és Lendva folyók vizgyűjtőjében Órkozmadombját, Szatafalvát, három Csatárt, Kálócfát, Óri Szentgyörgyvölgyét, Redneket, Kozmaházát, Szentkozmadombját. A Nagykanizsa és Sümeg térségében lévő órfalvak már a következő mélységben tagolt hatrávédelmi sávhoz tartoznak./15/

A gyepüelvéen a Duna térségében Ungerstein, Ungerdorf, Kölpény, Ungerhof, Ung. Förten, Ungerhammer, Unering, Unger Ding, Ungernberg, a Lapincs térségében a Répcse és a Szabar forrásvidékén Ungerhof, Ungerbach, Marcia Wangariorum, Ungerbach, Szabar, Ungerbach, a Lapincs mellett Ungervorstadt/Hartberg/, Kolon, Herény, Besenyő, Ungarvorstadt /Fürstenfeld/, a Rábamelléken Ungern, Ungersdorf, Ungerberg, három Ungerdorf, a Mura völgyében Ungarbach, Ungersdorf/3/, Tolmács, Németkapu jelzik a magyar határórség jelenlétét./16/

Az örök rövid történetét keletkezésüktől megszűnésükig röviden így foglalhatjuk össze. Bölcs Leo Hadi Taktikájában már beszél a türk örökről. "Öreiket messzire sűrűn egymás mellé helyezik el, nehogy egykönnyen rajtaütés érje őket."/17/

A Dunántul 900-ban történt elfoglalása után a harkák örei látták el az őrszolgálatot, mint a harkák seregének őrszolgálattal megbízott katonái. Ezek az őrszolgálatosok általában a csatlakozott népek fiaiból kerültek ki. Ezeket állították mindig a nehezebb feladatok elé. 904-ben Kruszán kende meggyilkolása után kísérete a kék-kendek - a régi nomád elképzéléseknek megfelelően - a magyar határra kerültek ki. De gyjártak a Csaba népeként ismert székelyek is, sőt valószínűleg a harkák kíséretét alkotó alán vagy Jonogur herények is.

A 10. század első felében az őrfeladattal megbízott katonáknak nem lehetett sok dolga, hiszen a magyar csapatok messze nyugaton harcoltak, többnyire más államok fejedelmeinek felkérésére, a zsákmány reményében. Így az ország teljes védettséget élvezett. Viszont a sereg örei is részt vettek a magyar hadakkal együtt és azok kebelében a nyugati hadjáratokban.

955 után azonban a helyzet megváltozott. A nyugati német támadást bármikor várni lehetett. Ennek ellensúlyozására meg kellett teremteni az őrintézményt. Ez feltehetően Taksony névéhez fűződik. Létrejött a Dunától északra és délre egy-egy nagy kiterjedésű határ-

ispánság és ennek az élén a comes confiniorum, másként comes speculatorum állt. A tízes és százas rendszerbe szervezett őrsereggel kezdte meg működését. A déli határispánságban hozzávetőleg három őrsereggel kell számolnunk. Mindegyik élén egy-egy őrnagy állott. Egy őrsereg létszámát a későbbi vármegyei csapatok létszámával vesszük azonosnak, azaz 400 főre tesszük. Így 12 századossal, 120 tizedessel, 3 őrnaggyal és 1 comes confiniorummal/^{cc}speculatorummal/ lehetett teljes a nyugati, illetve déli őrsereg.

A vármegyék kialakulásával - talán még Géza korában - a déli határispánság a mosoni, soproni és vasvári határispánságokra bomlott. A határispán egyúttal a határvár ispánja is lett. Katonai ereje a várjobbágyok csapatával megduplázódott. Most már nemcsak az őrnagy, az örök parancsnoka, hanem a hadnagy a várjobbágyok parancsnoka is közvetlenül alája tartozott az egységes vezetés megtartása mellett.

Ez a szervezet a 11. században is még fennállott. A század második felében Szent László törvénye, az őrtörvény a korábbi örállapotokat rögzítette, kodifikálta.

A 10-11. században a határőrség szerepe elsőrangú fontosságú volt. A hadi technika fejlődésével, különösen a páncélos katonák alkalmazásával az örök/lövők/ könnyű lovassága kezdett háttérbe szorulni. A 12. század közepén II. Géza által behívott Héder nemzetiség 40/mások szerint 100/páncélosa ezt a célt szolgálta. Sőt III. Béla szentgotthárdi kolostoralapítása is részben a határvédelmet is erősítette. A 12. század végére pl. a legjobb örök nem tudtak ellent állni a német támadásoknak. Útőrejük fokozatosan csökkent, s ezzel egyúttal statusuk is változott. Míg ugyanis a 10. 11. században a milesekkel estek egy tekintet alá, a 12. század végén már a várjobbágyok státusát sem érték el./Lásd rábaközi besenyők, magyarosdi örök privilégiumát/

A tabájjárás után pedig a magas várak megépítésével az örök szerepe harmadrendűvé vált. A Hédereknek a magyar király és az osztrák herceg ellen viselt háborúiban is kénytelen-kelletlen részt vettek, s ennek eredményében pl. a vasi lövők szabadságukat elvesztették. De a Héderek mellett harcoló örök is nagy hadi veszteségeket szenvedtek ezért Károly Robert 1327-ben a még megmaradt öröknek az összegyűjtését rendelte el és ezzel az ujonnan kinevezett és nemesi sorba emelt Felsőöri Miklóst bizta meg. Az új őrnagy a parancsnak eleget tett. Alsóör, Felsőör, Órisziget és Jobbágyi falvakba tömörítette a megmaradt öröket. A Rábától délre viszont az őrség az 1270-ben kelt monyorosdi öralkotmány értelmében működött.

A 14.század végén az őrség szerepe jogilag megszűnt. Zsigmond király mind a Felső-mind az Alsóőrséget Lévai Cseh Lászlónak adományozta, a már említett négy őrfalu kivételével. Szerintünk jogellenesen. A fejedelmi, majd királyi örök helyét az oligarchák magánhadseree vette át, ezek teljesítették határőrszolgálatot, bár a régi őrivadékok is kis részben beolvadtak a határőr-hajduk közé.

A négy falu lakói örökből lokális nemesekké váltak, a többi őrségi lakos pedig jobbágysorba süllyedt./18/

Az örtelepek ősi voltát mutatják a régi bizneci patrociniumok is, mint a sopronmegyei Baramban, Berényben és Páliban Szent Demeter, Vasvármegyében Hagensdorf, Káld, Kovács^{falvakban}, Szent Kozma-Danján, valamint Zala vármegyében Bagolán, Boncodföldén, Kozmadombján, Nagykapornakon, Pakodon, Szentkozmadombján, Tekenyén és Komárban ugyansak e két gyógyító szent./19/

Jegyzetek:

- 1/Magyarország Története, I. Budapest 1984./Továbbiakban M.T./320. lap, Térkép.
- 2/M.T.II.1490.lap ,1491.lap,1492.lap,625-626.lap/MT.I/
- 3/Török Sándor:Településtörténeti tanulmányok és határproblémák a Kárpátmedencében,Év. n./Továbbiaknak Török/ 11.számú térképmelléklet/
- 4/Török 68.lap
- 5/Lásd 3.jegyzetet
- 6/Lásd a csatolt térképet
- 7/Herényi István:Az őrség jogintézményének keletkezése,működése és megszűnése az Őrség történetében,Velem 1987./Továbbiakban Herényi/ 4.5.lap/Kézirat/ 9.lap
- 8/Herényi 12.lap
- 9/Herényi 4.lap.
- 10/Herényi 4.5.lap
- 11/Lásd a csatolt térképet
- 12/Csánky Dezső:Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Bp.1897 III.kötet/Továbbiakban Cs.I-V./ Moson vármegye.
- 13/Cs II.Vasvármegye
- 14/Cs.II.Vasvármegye
- 15/Cs.III.Zala vármegye.
- 16/Lásd a csatolt térképet
- 17/Herényi 9.lap
- 18/Herényi 9-27.lap
- 19/Valter Ilona:Romanische Sakralbauten Westpannoniens, E.stadt 1985. Szerző:Herényi István dr.